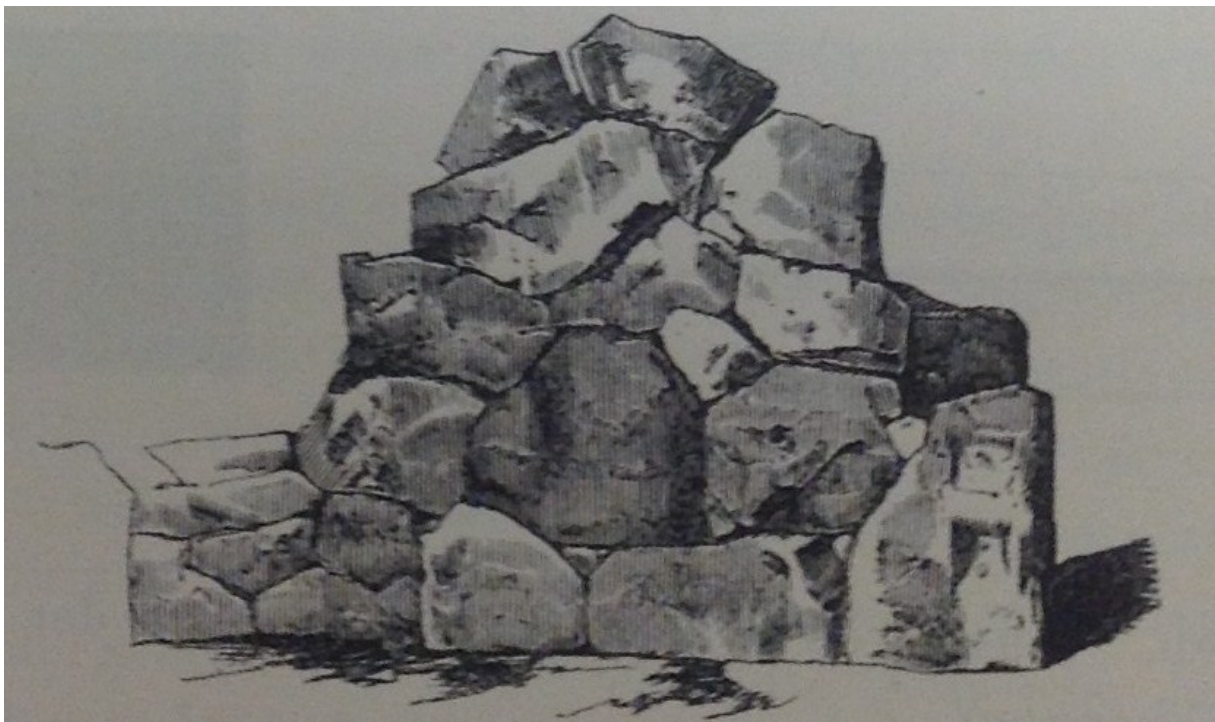


De stempel van Semper

De invloed van Semper op Berlage en Van de Velde



Afb. 1 Illustratie uit *Der Stil* van Semper.

Onderzoekwerkgroep I Architectuurgeschiedenis (2012-2013)
Dr. D. R. E. Van de Vijver
Student: Thea Boekhout
Studentennummer: 3343022

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Denkers die invloed hebben gehad op Berlage en Van de Velde	6
2. Invloed oude stijlen	8
3. Relatie constructie en decoratie.....	9
4. De oorsprong van de bouwkunst.....	10
5. De basis van de vorm	11
6. De juiste stijl in vorm en decoratie.....	13
7. Invloed van materiaal en techniek op vormgeving	14
Besluit.....	15
Literatuurlijst.....	18
Andere bronnen	19
Afbeeldingen	21
Afbeeldingenlijst	29

Inleiding

De industriële revolutie in de negentiende eeuw heeft voor veel veranderingen gezorgd in de samenleving.¹ De architectuur in deze eeuw blijft daarentegen de traditionele academische lijn volgen, wat leidt tot wansmaak of ‘schijnarchitectuur’ zoals Hendrik Petrus Berlage (1856-1934) het in zijn *Beschouwingen over stijl* van 1905 noemt. Een reactie hierop is onvermijdelijk. In Nederland worden Berlage en in België Henry Van de Velde (1863-1957) genoemd als belangrijke vernieuwers rond 1900. Uit deze beweging, die buiten de architectuur ook de toegepaste kunsten omvat, groeit een nieuwe stijl. Zowel Berlage als Van de Velde beschrijven hun visie op architectuur en toegepaste kunsten in verschillende publicaties en laten zich laten inspireren door verschillende theoretici uit de negentiende eeuw. Een van deze theoretici is Gottfried Semper (1803-1879). Zijn publicaties *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik* van 1860-1863, *Die vier Elemente der Baukunst* van 1851 en *Wissenschaft, Industrie und Kunst* van 1852 zijn, in meer of mindere mate, een bron voor Berlage’s en Van de Velde’s ideeën voor een nieuwe esthetiek in de architectuur.²

Semper’s invloed op Berlage komt uitgebreid aan de orde in de monografie van Pieter Singelenberg *H.P. Berlage. Idea and Style* van 1972 evenals in het overzichtswerk van Manfred Bock *Anfänge einer neuen Architektur* van 1983.³ De publicatie van Kees Broos, Pieter Singelenberg en Manfred Bock, *H.P. Berlage. Bouwmeester 1856-1934* van 1975, licht Semper’s invloed op Berlage beperkter toe.⁴ Dit geldt ook voor *De inrichting van de beurs van Berlage. Geschiedenis en behoud* uit 1996 van Manfred Bock en anderen.⁵ Wel besteedt men hier aandacht aan de theorieën van Semper zonder deze direct te koppelen aan de theorieën van Berlage.

¹ R. Avermaete, *Henry Van de Velde. Pionier van een nieuwe stijl*, Brussel 1963, p. 3; H. P. Berlage, ‘Beschouwingen over stijl’, in: *De Beweging. Algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde*, eerste jaargang, eerste deel, Amsterdam 1905, pp. 49-53.

² W. Herrmann, ‘Semper, Gottfried’, in: J. Turner, *The dictionary of art*, dl. 28, New York 1996, pp. 397-401, Semper inspireert de architecten Berlage, Van de Velde, Otto Wagner (1841-1918) en Adolf Loos (1870-1933), volgens Herrmann.

³ P. Singelenberg, *H.P. Berlage. Idea and Style*, Utrecht 1972, pp. 5-22, 34-35, 37, 59, 83, 90, 95, 97-98, 100, 102-106, 108-109, 113, 115-119, 126-129, 131, 142, 144, 157, 159-164, 169, 172-173, 179, 184, 187, 189-195 en 199-200; M. Bock, *Anfänge einer neuen Architektur. Berlages beitrage zur architetektonischen Kultur der Niederland im ausgehenden 19. Jahrhundert*, ’s Gravenhage/ Wiesbaden 1983, pp. 39, 53-54, 130, 137, 148, 164, 240, 248, 280, 281 en 285.

⁴ K. Broos, P. Singelenberg M. Bock, *H.P. Berlage. Bouwmeester 1856-1934*, Zaandam 1975, pp. 6-10, 12-13, 15, 25 en 38

⁵ M. Bock e.a., *De inrichting van de beurs van Berlage. Geschiedenis en behoud*, Zwolle 1996, pp. 47-50, 53 en 101.

Over de invloed van Semper op Van de Velde wordt minder uitgebreid geschreven. Clemens Ressayguier von Brixen in *Die Schriften Henry Van de Veldes* van 1955 en Abraham Hammacher in *De wereld van Henry Van de Velde* van 1967 lichten de relatie tussen Van de Velde en Semper minimaal toe.⁶ Karl-Heinz Hüter besteedt in *Henry Van de Velde. Schriften zur Kunstgeschichte* van 1967 iets meer aandacht aan de invloed van Semper op Van de Velde.⁷ Léon Ploegaerts en Pierre Puttemans in *L'oeuvre architecturale de Henry Van de Velde* 1987 belichten een aantal overeenkomsten en Steven Jacobs doet dit in *Henry Van de Velde. Wonen als kunstwerk, een woonplaats voor kunst* van 1996.⁸ Opvallend is dat al deze auteurs de invloed van Semper op de theaterbouw van Van de Velde beschrijven.

In de publicaties van Van de Velde komt de invloed van Semper nagenoeg niet aan de orde. Van de Velde's *Style Nouveau* van 1902 en 1912, samengevoegd in *Les Formules de la beauté architectonique moderne* van 1978, vermeldt slechts eenmaal de naam Semper.⁹ De bundel van Hans Curjel *Henry Van de Velde. Zum neuen Stil* van 1955 bevat meerdere artikelen, essays en lezingen van Van de Velde. Hier noemt Van de Velde Semper zelfs geen enkele maal. Hetzelfde geldt voor *Leerstellingen. Op zoek naar een bestendige schoonheid* waarin een aantal voordrachten gebundeld zijn. In het archief van Van de Velde zijn echter een aantal lezingen opgenomen onder de naam *Les Précurseurs* waarin Van de Velde onder andere een deel aan Semper wijdt. Deze Franstalige publicatie is uitgegeven in 1932 (Afb. 2).¹⁰ Dit onderzoek maakt gebruik van een Nederlands typoscript van *Les Précurseurs*, waarvan de datering jammer genoeg onbekend blijft (Afb. 3).¹¹

De publicaties van Berlage vermelden de invloed van Semper vaker in vergelijking met die van Van de Velde. Het archief van Berlage telt een ongedateerd cahier opgenomen met notities over Semper's theorieën.¹² In *Beschouwingen over stijl* van 1905 (of in de Duitse vertaling *Gedanken über Stil in der Baukunst* in de uitgave van Kohlenbach *Über Architektur*

⁶ C. R. von Brixen, *Die Schriften Henry Van de Veldes*, New York 1955, pp. 27, 39 en 70; A. M. Hammacher, *De wereld van Henry Van de Velde*, 's Gravenhage 1967, pp. 120, 134 en 235.

⁷ K.-H. Hüter, *Henry Van de Velde. Schriften zur Kunstgeschichte*, Berlin 1967, pp. 28-29, 188, 205, 223, 250 en 254.

⁸ L. Ploegaerts en P. Puttemans, *L'oeuvre architecturale de Henry Van de Velde*, Brussel 1987, pp. 103, 105, 123, 183 en 231; S. Jacobs, *Henry Van de Velde. Wonen als kunstwerk, een woonplaats voor kunst*, Leuven 1996, pp. 126, 184, 192 en 193.

⁹ H. Van de Velde, 'Style nouveau', z. pl. 1902-1912, in: uitgave van Archives d'architecture moderne, *Les Formules de la beauté architectonique moderne*, Brussel 1978, p. 68.

¹⁰ H. Van de Velde, *Les Précurseurs*, z.pl z.jr. [1932], Archief La Cambre Brussel, inv.nr. 522G. Er zijn in het archief bladzijden van deze publicatie met aantekeningen van Van de Velde.

¹¹ H. Van de Velde, *Les Précurseurs*, z.pl z.jr. [1932], dl. 1 en 2, Archief Koninklijke Bibliotheek Brussel, inv.nr. II 1097 A.

¹² H. P. Berlage, Cahier met notities over G. Semper. Uittreksels en aantekeningen, z.pl. z.j., Archief Nederlands Architectuurinstituut, inv.nr. 866, archiefcode Berl., de pagina's van het schrift zijn niet genummerd.

und Stil van 1991) haalt Berlage Semper regelmatig aan en citeert hem soms letterlijk.¹³ Het boek *Over de waarschijnlijke ontwikkeling der architectuur* van 1905 is een vervolg op *Beschouwingen over stijl* en vermeldt Berlage Semper slechts eenmaal.¹⁴ In Berlage's *Grundlagen und Entwicklung der Architektur. Vier Vorträge gehalten im Kunstgewerbemuseum zu Zürich* van 1908 haalt Berlage Semper een aantal keer aan, maar heeft Berlage ook wel wat kritiek op Semper.¹⁵ In het typoscript van Berlage *Kunst en maatschappij*, vermoedelijk van 1910, noemt hij Semper nog maar weinig.¹⁶ In *Schoonheid in samenleving*, oorspronkelijk uit 1919, komt Semper niet voor, wat echter niet betekent dat Berlage de principes van Semper loslaat. In *Inleiding tot de kennis van de ontwikkeling der toegepaste kunst* van 1923, een publicatie met vijf voordrachten van Berlage, noemt hij Semper af en toe.¹⁷ Tevens vermeldt deze laatste publicatie de categorieën die Semper in *Der Stil* noemt.

Uit historiografische bronnen, artikelen, publicaties en lezingen van Berlage en Van de Velde zijn derhalve een aantal thema's naar voren gekomen waarin de invloed van Semper op beide architecten naar voren komt. Deze thema's hebben betrekking op de theorieën over de relatie tussen constructie en decoratie, de oorsprong van de bouwkunst, de basis van de vorm, de juiste stijl in vorm en decoratie en het gebruik van nieuwe materialen en technieken. De eerste twee hoofdstukken van dit onderzoek geven een achtergrond van de ontwikkeling van Berlage en Van de Velde en hun relatie tot het gedachtegoed van Semper. Wie inspireren Berlage en Van de Velde en wat is hun visie op het gebruik van oude stijlen, welke gangbaar zijn aan het begin van hun carrière? Vervolgens worden twee hoofdstukken gewijd aan de ideeën die beide architecten hebben over de bouwkunst. Wat is volgens hen bouwkunst en wat is de oorsprong hiervan? De volgende twee hoofdstukken beschouwen de ideeën die beide architecten hebben om tot een juiste stijl te komen. Tenslotte behandelt het laatste hoofdstuk de vraag of de nieuwe materialen en technieken invloed hebben op de stijl van een gebouw. De invloed van Semper en de interpretatie van Semper's ideeën door Berlage en Van de Velde zijn hierin steeds meegenomen. Tevens is er bekeken of er verschillen en overeenkomsten zijn in de interpretatie van Semper's ideeën door Berlage en Van de Velde.

Dit onderzoek geeft derhalve een overzicht van de invloed van Semper op de ontwikkeling en visies van Berlage en Van de Velde op bovengenoemde thema's. Het onderzoek gaat uit van

¹³ Berlage 1905 (zie noot 1) en H. P. Berlage, 'Gedanken über Stil in der Baukunst', 1905, heruitgave B. Kohlenbach (red.), *Über Architektur und Stil*, Basel/ Berlin/ Boston 1991, bevat dezelfde tekst. Semper wordt in *Beschouwingen over stijl* genoemd op pp. 58, 62-64, 67, 72 en 74-75.

¹⁴ H. P. Berlage, *Over de waarschijnlijke ontwikkeling der architectuur*, Delft 1905, p. 6

¹⁵ H. P. Berlage, *Grundlagen und Entwicklung der Architektur. Vier Vorträge gehalten im Kunstgewerbemuseum zu Zürich* von H. P. Berlage, Rotterdam 1908, pp. 4-5, 84-85, 87 en 90.

¹⁶ H. P. Berlage, *Kunst en maatschappij*, z.pl. [1910]. Typoscript Archief Nederlands Architectuurinstituut, inv.nr. 641, archiefcode Berl., pp. 17, 46 en 55.

¹⁷ H. P. Berlage, *Inleiding tot de kennis van de ontwikkeling der toegepaste kunst*, Rotterdam 1923, pp. 30, 42 en 50-51.

de publicaties van Berlage en Van de Velde waar zij Semper noemen, aangevuld met de historiografische bronnen. In hoeverre kan gesteld worden dat Semper de basisprincipes bepaalt voor de nieuwe stijl van bouwen van Berlage en Van de Velde?

1. Denkers die invloed hebben gehad op Berlage en Van de Velde

Berlage noemt in zijn *Über Architektur und Stil* Semper en Eugène Viollet-le-Duc (1814-1879) als belangrijke figuren die de architectuur van de negentiende eeuw weer tot een zuivere bouwkunst willen brengen.¹⁸ Berlage studeert van 1875-1878 aan de *Eidgenössisches Polytechnische Schule* in Zürich, waar men nog in de traditie van Semper les geeft. Voor Berlage is Semper's leer de basis van zijn visie op architectuur.¹⁹ In zijn cahier over Semper zijn uittreksels en aantekeningen over Semper's theorie en praktische esthetiek te vinden (Afb. 4). Berlage stelt daarbij dat ieder technisch product het resultaat is van het 'doel' en de 'stof'. Het grondbeginsel voor stijl is de technische kunst. Het doel van het technische product blijft hetzelfde, de omstandigheden maken dat het product verandert. Hierna volgt classificatie in vier verschillende klassen van de belangrijkste kunsten; de textielkunst, de keramische- en tektonische of timmerkunst en de stereotomie oftewel metselkunst. Berlage volgt hierin de beginselen zoals in *Der Stil* beschreven is. Zelfs de tekeningen die Berlage maakt om het verhaal te verduidelijken ontleent Berlage rechtstreeks aan de illustraties van Semper in *Der Stil* (Afb. 5 en 6). Zoals in de inleiding al beschreven is noemt Berlage Semper regelmatig in zijn geschriften en lezingen. Opvallend is dat Berlage dit na 1905 steeds minder doet in de bronnen die voor dit onderzoek geraadpleegd zijn.

In het archief van Henry Van de Velde zijn een aantal lezingen opgenomen die Van de Velde heeft gehouden onder de titel *Les Précurseurs*. Het eerste deel bevat de inleiding en het tweede deel behandelt de theorie van Semper. In *Les Précurseurs* schrijft van de Velde dat Semper zich halverwege de negentiende eeuw bewust is van de crisis in de architectuur.²⁰ In La Cambre, waar zich het archief van Van de Velde bevindt, zijn een aantal publicaties van Semper aanwezig met aantekeningen van Van de Velde (Afb. 7 en 8).²¹ Van de Velde noemt

¹⁸ Berlage 1905, heruitgave Kohlenbach (red.) 1991 (zie noot 13), pp. 62-63.

¹⁹ H. van Bergeijk, *De steen van Berlage. Theorie en praktijk van de architectuur rond 1895*, Rotterdam 2003, p. 10; Broos, Singelenberg en Bock 1975 (zie noot 4), pp. 6-7; P. Singelenberg, *H.P. Berlage*, Amsterdam 1969, pp. 6-7.

²⁰ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 17.

²¹ In het archief La Cambre zijn de volgende publicaties van Semper opgenomen: *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl. 1, inv.nr. 12.489 +260; *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl. 2, inv.nr. 12.489 +261; *Kleine Schriften*, inv.nr. 12.485 +276; *Wissenschaft, Industrie und Kunst*, inv.nr. 12.485 +321; *Akademische Vorträge. Über die formelle Gesetzmässigkeit des Schmuckes*, inv.nr. 12.792 +342; *Über Baustyle*, inv.nr. 12.570 +346; *Vorläufige Bemerkungen über bemalte Architektur und Plastik bei den Alten*, inv.nr. 12.740 +361; *Das königliche Hoftheater zu Dresden*, 725.82(43) 12.877 +481. In deze publicaties zijn aantekeningen in de kantlijn,

naast Semper, John Ruskin (1819-1900), William Morris (1834-1896) en Viollet-le-Duc als pioniers die aan de basis staan van de moderne architectuur.²² De architectuur en de kunstnijverheid kan alleen door ‘terugkeer van stijl’ gered worden. In zijn boek *Leerstellingen. Op zoek naar een bestendige schoonheid* noemt hij in een voordracht, gehouden in de winter van 1917-1918, echter alleen Ruskin en Morris als voorvaders van de moderne architectuur.²³ Dit sluit aan bij andere publicaties van Van de Velde waar hij vooral Ruskin en Morris als belangrijke inspirators vermeldt. Van de Velde vraagt zich in *Les Précurseurs* af in hoeverre de gedachten van Semper invloed hebben gehad op de Engelse beweging en hun visie op stijl en de industriële kunsten.²⁴ Semper verblijft van 1851 tot 1855 in Engeland en legt hier de basis voor zijn esthetische ordeningsprincipe.²⁵ Deze Engelse beweging, de Arts and Crafts movement, staat onder leiding van Ruskin en Morris en is rond 1850 nog volop in ontwikkeling, meent Van de Velde.²⁶ Van de Velde schrijft zelfs dat deze beïnvloeding eigenlijk nader onderzocht moet worden, hij komt hier echter nooit aan toe. In de historiografische bronnen over Semper, die voor dit onderzoek geraadpleegd zijn, is ook geen onderzoek hiernaar gedaan.²⁷

Zowel Semper als Berlage en Van de Velde menen dat het samengaan van de kunsten, inclusief de toegepaste kunsten, essentieel is voor de architectuur.²⁸ In hoeverre Berlage en Van de Velde hierin beïnvloed zijn door Semper is niet duidelijk. Bronnen geven hier geen uitsluitsel over. Dat Berlage deze denkbeelden overneemt van Semper is gezien zijn opleiding aannemelijk. Volgens Semper is architectuur het laatste van alle kunsten ontstaan, maar is

doorhalingen of losse briefjes te vinden. Het handschrift is niet altijd te lezen, nadere studie is mogelijk. Deze aantekeningen lijken geen nieuwe informatie te bevatten.

²² Van de Velde, dl 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 1; H. Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 5 en p. 8; Ploegaerts en Puttemans 1987 (zie noot 8), p. 231; Jacobs 1996 (zie noot 8), p. 126.

²³ H. Van de Velde, *Leerstellingen. Op zoek naar een bestendige schoonheid*, Antwerpen 1944, pp. 5-6, dit is uit een voordracht ‘*De drievoudige smaad aan de schoonheid*’ van 1917-1918. Van de Velde noemt Ruskin en Morris behalve in de genoemde publicaties, ook nog in de volgende publicaties: *Amo-Credo* van 1920, *Die drei Sünder wieder die Schönheit* van 1918 en *Die reine Form* van 1925.

²⁴ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 16.

²⁵ V. Helas, ‘Exil. Paris und London 1849-1855’, in: *Gottfried Semper 1803-1879. Baumeister zwischen Revolution und Historismus*, tent. cat. Dresden (Staatliche Kunstsammlungen Dresden) 1980, pp. 72-73; P. Singelenberg, *Idea and style. The quest for modern architecture*, Utrecht 1972, pp. 9-10.

²⁶ Van de Velde, dl.1, z.j. [1932] (zie noot 11), p.16.

²⁷ De volgende historiografische bronnen zijn geraadpleegd: W Herrmann, *Gottfried Semper. In search of architecture*, Cambridge (Mass.)/London 1984; Herrmann 1996 (zie noot 2), pp. 397-401; A. von Buttlar, ‘Gottfried Semper als Theoretiker’, in: F. Piel (red.), *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl.1, Mittenwald 1977; H. Quitzsch, *Die ästhetischen Anschauungen Gottfried Sempers*, Berlin 1962.

²⁸ Berlage 1908 (zie noot 15), p. 63; H. P. Berlage, *Over stijl in bouw- en meubelkunst*, Rotterdam 1917³ (1904), pp. 12-13; Bock 1983 (zie noot 3), p. 330 noot 214.

tegelijkertijd ook de verzameling van alle kunsten.²⁹ Architectuur en de andere kunsten kunnen daarom niet los van elkaar gezien worden.

2. Invloed oude stijlen

Om te komen tot de juiste stijl grijpen architecten van de negentiende eeuw terug naar oude stijlen. Zowel Berlage als Van de Velde benadrukken dat Semper een voorkeur heeft voor de Grieks- Romeinse oudheid en de renaissance.³⁰ Berlage deelt deze voorkeur in eerste instantie maar hij begint in het laatste decennium van de negentiende eeuw ook theorieën van Viollet-le-Duc over te nemen.³¹ Berlage begint dan de gotiek als basis voor de moderne bouwkunst te zien.³² In zijn *Over de waarschijnlijke ontwikkeling der architectuur* van 1905 haalt Berlage Viollet-le-Duc al meerdere keren aan. Berlage bekritiseert in *Grundlagen und Entwicklung der Architektur* tenslotte de historiserende architectuur van Semper, hij vindt het onbegrijpelijk dat de auteur van *Der Stil* tot zo'n architecturale inconsequentie komt. Berlage bevestigt dat herleving van de traditionele stijlen nodig zijn om de strijd aan te gaan tegen de 'schijnarchitectuur' en de 'constructieleugens', maar benadrukt dat dit in feite ook een 'schijnarchitectuur' is.³³ Berlage meent wel dat er eerst weer een gemeenschappelijk ideaal moet zijn om een nieuwe stijl te kunnen ontwikkelen.³⁴ Berlage noemt de gedachten van Semper hierover en sluit zich hierbij aan. Hij meent dat er pas met nieuwe idealen weer werkelijk iets monumentaals ontworpen kan worden.

Van de Velde meent dat Semper door zijn theorie van stijl gerangschikt kan worden onder de grote voorlopers van de moderne stijl en positioneert hem naast Viollet-le-Duc als een der profeten van de rationele stijl.³⁵ Toch klinkt er een kritische toon bij Van de Velde door in zijn *Précurseurs*.³⁶ Hij legt de nadruk op het feit dat Semper teveel vasthoudt aan traditionele stijlen. Een nieuwe stijl zal volgens Semper pas mogelijk zijn als er een historische gebeurtenis plaats vindt. Van de Velde meent dat Semper hier voorbij gaat aan de nieuwe tijd met nieuwe materialen. Van de Velde heeft voorkeur voor de gotische stijl als uitgangspunt. Ruskin en Morris doen dit volgens hem te star, maar in de vrijere rationele conceptie van Viollet-le-Duc kan Van de Velde zich beter vinden.³⁷ De gotiek heeft zich, naar Van de Velde's mening, losgemaakt van de historische stijlen en de antieke traditie. Hij ziet de gotiek als aanzet tot een nieuwe stijl. Van hieruit ontstaat een nieuwe kunst, vrij van iedere eerdere

²⁹ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 31.

³⁰ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 3.

³¹ Singelenberg 1972 (zie noot 3), p. 119.

³² Berlage 1908 (zie noot 15), pp. 87-89; Bock 1983 (zie noot 3), pp. 53-54.

³³ Berlage 1908 (zie noot 15), p. 87 en p. 90; Berlage 1905 (zie noot 1), pp. 57-60.

³⁴ H. P. Berlage, *Schoonheid in samenleving door H. P. Berlage*, Rotterdam 1924, p. 79.

³⁵ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 5 en p. 8; Ploegaerts en Puttemans 1987 (zie noot 8), p. 231; Jacobs 1996 (zie noot 8), p. 126.

³⁶ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), pp. 17-20.

³⁷ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 4.

stijl, die teruggaat naar de essentiële vormen.³⁸ Hier is al een duidelijk verschil tussen Berlage en van de Velde te zien. Berlage volgt in eerste instantie de ideeën van Semper en het gebruik van historische stijlen, maar gaat in de laatste decennia van de negentiende de gotische stijl waarderen. Van de Velde, die zijn architectuurcarrière in 1895 begint, neemt de gotiek direct als vertrekpunt.

3. Relatie constructie en decoratie

In *Beschouwingen over stijl* van 1905 schrijft Berlage over de wansmaak van de architectuur aan het eind van de negentiende eeuw.³⁹ Volgens Berlage zijn Semper en Viollet-le-Duc de eerste praktische esthetici die aanzet geven om hiertegen in verzet te gaan. Berlage onderstreept dat het om stijl gaat. Bouwkunst is de kunst van de constructie waarbij de decoratie, Berlage spreekt over bekleding, geïntegreerd moet zijn met de inwendige bouw. Semper beschrijft dit in zijn 'Bekleidungstheorie'.⁴⁰ Berlage noemt Semper in *Beschouwingen over stijl* een groot voorbeeld als praktische estheticus.⁴¹ In Berlages *Over de waarschijnlijke ontwikkeling van architectuur* ook uit 1905 stelt hij dat vorm en versiering één geheel moeten vormen.⁴² Berlage gebruikt hier als voorbeeld de pudding met de saus, waarbij de saus de versiering is van de pudding en samen een geheel vormen. Semper wordt in deze niet meer genoemd. In *Kunst en maatschappij*, vermoedelijk uit 1910, haalt Berlage Viollet-le-Duc's visie aan dat de versiering altijd ondergeschikt moet blijven aan de constructie.⁴³

Van de Velde baseert zijn ideeën over de relatie tussen constructie en decoratie in zijn geschriften niet op Semper. Wel is Van de Velde van mening dat vorm en decoratie onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.⁴⁴ De vorm is bepalend voor de decoratie. In *Les Précurseurs* bekritiseert Van de Velde dat, in de eigentijdse gebouwen, de constructieve oorsprong met moeite te herkennen is door het 'parasiterende' ornament. Volgens hem heeft

³⁸ Van de Velde 1944 (zie noot 23), pp. 46-51, dit is uit een voordracht 'Het nieuwe. Waarom altijd wat nieuws?' van 1929; Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 17; G. Stamm, *Studien zur Architektur und Architekturtheorie Henry Van de Veldes*, Göttingen 1969, p. 151.

³⁹ Berlage 1905 (zie noot 1), pp. 49-51.

⁴⁰ Von Buttlar 1977 (zie noot 27), pp. 8-9; Quitzsch 1962 (zie noot 27), pp. 65-77, Op pagina 77 beschrijft Quitzsch dat Van de Velde de theorieën van Semper over grondstructuren heeft gebruikt om af te stappen van de historische vormenwereld. Quitzsch heeft hierin geen noot opgenomen, het is onduidelijk waar hij deze informatie aan ontleend heeft.

⁴¹ Berlage 1905 (zie noot 1), p. 64.

⁴² Berlage 1905 (zie noot 14), pp. 8-9.

⁴³ Berlage [1910] (zie noot 16), p. 32, Berlage heeft een citaat van Viollet-le-Duc opgenomen: 'Que toute forme, qui n'est pas ordonné par la structure, doit être repoussée'.

⁴⁴ Hammacher 1967 (zie noot 6), pp. 133-134 en p. 237. Van de Velde 1944 (zie noot 23), pp. 58-60, dit is uit een voordracht 'Het nieuwe. Waarom altijd wat nieuws?' van 1928.

Semper met zijn ideeën over de terugkeer naar de basis van de bouwkunde een belangrijke stap gezet in de ontwikkeling van de architectuur.⁴⁵

4. De oorsprong van de bouwkunst

Net als Semper beschouwt Berlage de gebruikskunsten als oorsprong van de bouwkunst.⁴⁶ Berlage voegt er nog aan toe dat de architectuur in eerste instantie vanuit het doel bekeken moet worden, als nuttigheidskunst, pas dan zal de bouwkunst weer zijn wat eens is geweest. In *Schoonheid in samenleving* schrijft Berlage dat bouwen ruimtescheppend moet zijn, een ruimte die door constructie tot stand komt.⁴⁷ Hij noemt hier als pijlers de muren, het dak en de lichtopening als de basis van het bouwwerk. Berlage noemt Semper niet, maar de basiselementen komen gedeeltelijk overeen. Semper's vier basiselementen voor een woonhuis zijn de haard, de muren, het dak en de omheining.⁴⁸ In *Beschouwingen over stijl* volgt Berlage de visie van Semper met betrekking tot het teruggaan naar de oorspronkelijke bouwvormen.⁴⁹ Hij meent net als Semper dat bouwvormen teruggebracht moeten worden tot enkele oervormen. Berlage gaat uit van een boerenwoning die, volgens hem, de hoofdeigenschappen van primitieve eenvoud en een ongekunsteldheid in vorm bevat. Dit is een verschil met Semper die uitgaat van een Caraïbische hut (Afb. 9 en 10).⁵⁰ Berlage benadrukt dat de boerenwoning zelf niet mag worden nageemaakt omdat dit een teruggang in cultuur betekent.⁵¹

In *Les Précurseurs* prijst Van de Velde de genetische theorie van Semper over het ontstaan van alle architecturale vormen en ornamentale motieven.⁵² Vooral deze vernieuwende kijk spreekt Van de Velde aan. Semper brengt volgens Van de Velde de aandacht terug naar het rationele wordingsprincipe van alle architectonische elementen waarvan, zoals eerder gezegd, de constructieve in de eigentijdse architectuur met moeite is te herkennen door het decoratieve ornament. Van de Velde schrijft dat Semper terug grijpt naar de oorspronkelijke vorm van de bouwkunst om tot een goede architectuur te komen.⁵³ Deze oorspronkelijke vorm is volgens Semper de basis van de bouwkunst en bestaat uit de haard, het dak, de omheining en de muren, de vier basiselementen zoals hierboven beschreven.⁵⁴ Hieruit hebben zich vorm-typen,

⁴⁵ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 5.

⁴⁶ Broos, Singelenberg en Bock 1975 (zie noot 4), p. 9 en p. 285.

⁴⁷ Berlage 1924 (zie noot 34), pp. 10-12; Bock e.a. 1996 (zie noot 5), p. 101; Singelenberg 1972 (zie noot 3), p. 128, Singelenberg heeft het in deze alleen maar over de haard als middelpunt van een ruimte.

⁴⁸ H. Semper en M. Semper (red.), *Kleine Schriften*, Mittenwald 1979, pp. 285-286 en pp. 294-295; Quitzsch 1962 (zie noot 27), pp. 39-40; Herrmann 1984 (zie noot 27), p. 160, pp. 165-173 en p. 199.

⁴⁹ Berlage 1905 (zie noot 1), pp. 69-70; Bock e.a. 1996 (zie noot 5), p. 49.

⁵⁰ Semper en Semper (red.) 1979 (zie noot 48), pp. 294-295.

⁵¹ Berlage 1905 (zie noot 1), pp. 69-70.

⁵² Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), pp. 4-5.

⁵³ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 13.

⁵⁴ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), pp. 13-17; Semper en Semper (red.) 1979 (zie noot 48), pp. 285-286 en pp. 294-295; Quitzsch 1962 (zie noot 27), pp. 39-40; Herrmann 1984 (zie noot 27), p. 160 en pp. 165-173.

zoals van de Velde dit noemt, ontwikkeld die de basis zijn voor nieuwe typen. Van de Velde meent echter dat deze oude vormen zich veel meer aan moeten passen aan nieuwe behoeften van de tijd. Volgens hem moeten de oude vormen vrij en in volle onafhankelijkheid omgevormd kunnen worden.

5. De basis van de vorm

Met als uitgangspunt de oorsprong van de bouwkunst in het achterhoofd gaat Semper op zoek naar de juiste vorm om tot een goede stijl te komen. Semper ziet de ontwikkeling van de opeenvolgende stijlen als een evolutieproces.⁵⁵ In *Grundlagen und Entwicklung der Architektur en Beschouwingen over stijl* benoemt Berlage het principe van Semper dat vanuit de oorspronkelijke grondvormen nieuwe kunstvormen ontwikkeld kunnen worden.⁵⁶ Berlage voegt hier nog wel aan toe dat oude vormen niet gekopieerd, maar omgevormd moeten worden. Ook meent Berlage dat Semper de stijl teveel vanuit een wordingsgeschiedenis beschrijft met alle bepalingen en omstandigheden van zijn ontstaan. Opmerkelijk is wel dat Berlage een voorbeeld van Semper gebruikt om te illustreren dat de bouwkunst weer volmaakt kan worden (Afb. 11 en 12).⁵⁷ Semper noemt dat in de Nijlemmer de gehele Egyptische stijl als in een embryo verborgen is. Berlage vertaalt dit voorbeeld in *Beschouwingen over stijl* naar de eigen tijd en meent dat naderhand over de kunst van de toekomst gezegd zal worden dat ook zij verborgen is geweest in een moderne pot waarvan de volmaakte vorm nog moet uitkomen. Berlage gaat in zijn zoektocht naar de juiste vorm, net als Semper, naar de oorsprong van de natuurlijke vormen.⁵⁸ Berlage laat zich in zijn publicaties en in de praktijk soms letterlijk inspireren door *Der Stil* van Semper (Afb. 13, 14 en 15). Zoewel Berlage als Semper streven naar een eenheid van vorm, dit geeft rust en is de voornaamste voorwaarde van stijl.⁵⁹ De symmetrie en de verhouding bepaalt de innerlijke waarde van een gebouw of voorwerp. Daarbij moet het doel afleesbaar zijn. In *Anfänge einer neuen Architektur* stelt Bock dat het lijkt alsof Berlage, in tegenstelling tot Semper, de proportie van minder belang acht om tot een goede stijl te komen.⁶⁰ Dit laatste is namelijk niet opgenomen in zijn *Beschouwingen over stijl*. De vraag is of deze conclusie getrokken mag worden omdat Berlage in *Beschouwingen over stijl* meer de nadruk legt op eenvoud van stijl. Singelenberg meent in *Idea and style* dat Berlage het van groot belang vindt dat de basis van

⁵⁵ Herrmann 1996 (zie noot 2), p. 400.

⁵⁶ Berlage 1908 (zie noot 15), p. 87 en p. 90; Berlage 1905 (zie noot 1), pp. 64-70.

⁵⁷ Berlage 1905 (zie noot 1), pp. 72-73 en p. 82; G. Semper, *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl. 2, 1863, uitgave Pecht, F. (red.), Munchen 1879, pp. 4-6.

⁵⁸ G. Semper, *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl.1, 1860, uitgave F. Piel (red.), Mittenwald 1977, pp. XXIV-XLIII.

⁵⁹ Broos, Singelenberg en Bock 1975 (zie noot 4), pp. 9-15; Bock 1983 (zie noot 3), p. 64.

⁶⁰ Bock 1983 (zie noot 3), p. 64 en p. 280; Berlage 1905 (zie noot 1), pp. 62-63.

de architectonische vormen geometrisch van aard moet zijn.⁶¹ In dit laatste volgt Berlage meer Viollet-le-Duc dan Semper.

In *Les Formules de la beauté architectonique moderne* en het tweede deel van *Les Précurseurs* en bespreekt Van de Velde hoe Semper naar de oorsprong van de vorm zoekt. Volgens de theorie van Semper kan elke vorm van de natuur, hoe ingewikkeld ook, teruggevoerd worden tot een klein aantal elementaire vormen.⁶² Semper is van mening dat architectuurstijlen ook een dergelijke evolutie doorgemaakt hebben. Van de Velde noemt in *Les Précurseurs* de wetten van de proportie, symmetrie en harmonie zoals die in de natuur gelden. Deze moet men ook toepassen in de architectuur. Stamm meldt in zijn *Studien zur Architektur und Architekturtheorie Henry Van de Veldes* dat Van de Velde met deze wetten wat vrijer omgaat.⁶³ Over asymmetrie en symmetrie doet Van de Velde, volgens Stamm, bijvoorbeeld geen uitspraak. en gaat het bij hem meer om functionele en organische vormen. Van de Velde legt in *Les Précurseurs* uit dat hij zich kan vinden in de definitie die Semper over stijl en vorm geeft.⁶⁴ Semper zegt dat de juiste stijl bereikt wordt door oordeelkundig en artistiek gebruik van de middelen, rekening houdend met de beperkingen door veranderingen. Semper gaat voor de juiste stijl, zoals eerder gezegd, terug naar de oorspronkelijke vorm (Afb. 16). Van de Velde noemt dit het 'idee-type'. De vorm wordt aangepast aan het doel dat men van haar verwacht. Deze aanpassing van de vorm geeft ons de esthetische voldoening.⁶⁵ Van de Velde neemt als voorbeeld de vorm van een vaas om dit toe te lichten. Van de Velde stelt hier dat de vorm van een vaas, ongeacht van welk materiaal, bij ieder volk en in iedere tijd gelijk is. Dit is het resultaat van het gebruik en de bestemming. Dit is het grondidee van een vaas en is onafhankelijk van mode, tijd en plaats. Nieuwe vormen ontstaan uit dit grondidee. Zuiverheid van vorm wordt gerealiseerd door dicht bij de vorm van het 'idee-type' te blijven. In het boek *Zum neuen Stil* is een vergelijkbare tekst opgenomen zonder de naam van Semper te noemen.⁶⁶

⁶¹ Singelenberg 1972 (zie noot 3), p. 103.

⁶² Van de Velde, dl. 2, z. j. [1932] (zie noot 11), pp. 1-5; Van de Velde 1902-1912, uitgave van Archives d'architecture moderne 1978 (zie noot 9), p. 68; Hammacher 1967 (zie noot 6), p. 235; Hüter 1967 (zie noot 7), p. 223; Ploegaerts en Puttemans 1987 (zie noot 8), p. 224 en p. 231; Semper 1860, heruitgave F. Piel (red.) 1977 (zie noot 58), pp. 8-9, Semper volgt in zijn visie op schoonheid in stijl de principes van Vitruvius. Deze principes zijn ontleend aan de natuur, welke een voorwaarde zijn voor een goede architectuur. Semper noemt euritmie, symmetrie, proportie en richting als belangrijkste voorwaarden voor een eenheid in vorm.

⁶³ Stamm 1969 (zie noot 38), p. 166; H. Van de Velde, 'Das neue Ornament', 1901, in: H. Curjel (red.), *H. Van de Velde. Zum neuen Stil*, München 1955, pp. 97-100, dit hoofdstuk komt uit *Die Renaissance im modernen Kunstgewerbe* uit 1901.

⁶⁴ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), pp. 1-5.

⁶⁵ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 7.

⁶⁶ H. Van de Velde, 'Die Ausstattung der Phantasie als ornamentales Mittel', 1901, in: H. Curjel (red.), *H. Van de Velde. Zum neuen Stil*, München 1955, pp. 106-107, dit hoofdstuk komt uit *Die Renaissance im modernen Kunstgewerbe* uit 1901.

6. De juiste stijl in vorm en decoratie

Berlage schrijft onder andere in *Beschouwingen over stijl* dat vanuit de natuur, met de eenvoudigste middelen, een oneindig aantal kunstvormen geschapen kan worden.⁶⁷ Dit sluit aan bij de opmerking van Semper in de inleiding van *Der Stil* dat de natuur in haar oneindige volheid toch hoogst spaarzaam is in haar motieven. Berlage gebruikt bijvoorbeeld het plaatwerk van de zoöloog Ernst Haeckel *Kunstformen der Natur* van 1899 als uitgangspunt voor zijn decoratieve vormgeving (Afb. 17).⁶⁸ Dit komt nagenoeg overeen met het vormgevingsprincipe van Semper.⁶⁹ Hierbij gaat Semper uit van vormen uit de natuur zoals bijvoorbeeld van mineralen en moleculen (Afb. 18). Berlage vervolgt in *Beschouwingen over stijl* dat het putten van nieuwe vormen uit de natuur een logisch proces is. Alles wat niet teruggaat tot het natuurlijke, de oertypen, wordt verworpen zodat er geen valse schijn meer is. Berlage onderstreept in zijn beschouwingen dat er geen sprake kan zijn van willekeur.⁷⁰ Berlage vindt zichzelf nog praktischer dan Semper. Hij benadrukt dat er een ‘eenheid in veelheid’ bereikt moet worden, dit betekent dat men spaarzaam en logisch in het gebruik van motieven moet zijn. De natuur vormt onbewust een stijl, de mens bewust en moet de natuur als voorbeeld nemen. Berlage heeft in zijn *Beschouwingen* van 1905 kritiek op Van de Velde.⁷¹ Berlage meent dat Van de Velde met zijn Art Nouveaustijl niet uitgaat van een goede basis en daarom diens stijl als mislukt te beschouwen is. In *H.P. Berlage. Bouwmeester 1856-1934* vermelden Broos, Singelenberg en Bock nog dat Berlage Van de Velde’s lijnvoering weliswaar beheerst, maar nooit toepast. Het leidt volgens Berlage tot teveel eigen fantasie en daarom tot wanstaltigheden.⁷²

Van de Velde grijpt wat betreft het gebruik van het ornament onder andere terug op de ideeën van Semper. Semper vermeldt de bekwaamheid van de primitieve mens tot abstraheren en stileren.⁷³ Van de Velde meent dat door abstractie en stilering van het ornament een zintuigelijke impressie tot stand komt. Daardoor ontstaat volgens hem een vorm van communicatie die een psychische en esthetische voldoening kan geven. Dit is volgens Van de Velde een willekeurig proces. De juiste ‘taal’ hiervoor is de gebogen lijn die de kracht en de energie bepaalt. In *Les Précurseurs* legt Van de Velde uit dat de stijl vanuit een ‘idee-type’

⁶⁷ Berlage 1905 (zie noot 1), pp. 64-70; Berlage 1908 (zie noot 15), p. 87 en p. 90. De stelling ‘eenheid in veelheid’ die Berlage gebruikt bij definitie van stijl heeft Berlage van Immanuel Kant (1724-1804); Bock 1983 (zie noot 3), pp. 63-64.

⁶⁸ Broos, Singelenberg en Bock 1975 (zie noot 4), pp. 7-8.

⁶⁹ Semper 1860, heruitgave F. Piel (red.) 1977 (zie noot 58), pp. XXIV-XXV.

⁷⁰ Berlage 1905 (zie noot 1), p. 65.

⁷¹ Berlage 1905 (zie noot 1), p. 74.

⁷² Broos, Singelenberg en Bock 1975 (zie noot 4), p. 9.

⁷³ Von Brixen 1955 (zie noot 6), pp. 26-27; Van de Velde 1902-1912, uitgave van Archives d’architecture moderne 1978 (zie noot 9), pp. 68-69; Stamm 1969 (zie noot 38), pp. 253-254; Ploegaerts en Puttemans 1987 (zie noot 8), pp. 182-183; Hammacher 1967 (zie noot 6), pp. 133-134; Van de Velde 1901, in: H. Curjel (red.) 1955 (zie noot 66), pp. 105-107.

uitgewerkt moet worden.⁷⁴ Hij meent dat alle vormen die zich in de loop der eeuwen ontwikkeld hebben verworpen moet worden. Alleen de elementen die de oorspronkelijke zuiverheid hebben behouden blijven dan over. Deze kunnen, volgens Van de Velde, alleen uitgedrukt worden door de lijn. Hij benoemt daarbij de eigenschappen van de lijn die alles kan: ‘rijzen, opheffen zich verwijderen met de massa’s der materialen, zich verzetten of plooiën onder het gewicht’. Dit is anders dan Semper die meent dat het oudste ornament herleid kan worden tot de techniek van weven en vlechten.⁷⁵ Wel meent Van de Velde, net als Semper, dat het ornament functioneel moet zijn en daarom in het object geïntegreerd moet worden.⁷⁶

7. Invloed van materiaal en techniek op vormgeving

In het cahier van Berlage, dat aantekeningen en notities over Semper’s theorieën bevat, volgt Berlage de opbouw van *Der Stil*. Alle verschillende materialen komen aan bod inclusief hun gebruik. In Berlages *Inleiding tot de kennis van de ontwikkeling van de toegepaste kunst* van 1923 beschrijft hij wederom de vier categorieën van de materialen en de wijze van hun gebruik voor technische doeleinden.⁷⁷ Het materiaal moet volgens Semper zichzelf kunnen blijven schrijven Berlage. Zowel Berlage als Semper menen dat het materiaal het idee moet dienen.⁷⁸ De kunst heeft vervolgens de taak het idee vorm te geven. Broos, Singelenberg en Bock, in *H.P. Berlage. Bouwmeester 1856-1934*, voegen eraan toe dat er een accentverschuiving plaatsvindt, omdat Berlage deze nieuwe materialen daadwerkelijk toepast in de praktijk. Berlage ziet echter wel een beperking in het gebruik van nieuwe materialen samen met oude.⁷⁹ In *Het karakter van moderne bouwwerken* stelt Berlage dat ijzer geen beeldende kracht bezit en daarom niet kan inwerken op het esthetische gevoel, dit in tegenstelling tot steen.⁸⁰ Dit komt rechtstreeks voort uit de ideeën van Semper.⁸¹ In *Over Stijl in bouw en meubelkunst* schrijft Berlage dat het materiaal het karakter bepaalt, maar refereert niet naar Semper.⁸² Berlage pleit voor een eerlijke toepassing van materiaal en vindt dat hout het meest geschikt is voor de meubelkunst.

⁷⁴ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 12.

⁷⁵ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 25; Von Brixen 1955 (zie noot 6), pp. 26-27; Van de Velde 1902-1912, uitgave van Archives d’architecture moderne 1978 (zie noot 9), pp. 68-69; Stamm 1969 (zie noot 38), pp. 253-254; Ploegaerts en Puttemans 1987 (zie noot 8), pp. 182-183; Hammacher 1967 (zie noot 6), pp. 133-134; Van de Velde 1901, in: H. Curjel (red.) 1955 (zie noot 66), pp. 105-107.

⁷⁶ Hüter 1967 (zie noot 7), p. 223.

⁷⁷ Berlage 1923 (zie noot 17), pp. 51-52.

⁷⁸ Broos, Singelenberg en Bock 1975 (zie noot 4), pp. 7-10.

⁷⁹ Broos, Singelenberg en Bock 1975 (zie noot 4), p. 17.

⁸⁰ H. P. Berlage, ‘Het karakter van moderne bouwwerken’, in: *Bouwkundig Weekblad* (1894) nr. 14, pp. 82-83.

⁸¹ Bock 1983 (zie noot 3), p. 278.

⁸² H. P. Berlage 1917³ (zie noot 28), p. 17; Bock e.a. 1996 (zie noot 5), p. 45-46.

Van de Velde schrijft in *Les Précurseurs* dat materialen net als constructiemiddelen en de kunst van het bouwen een ontwikkeling doormaken.⁸³ Nieuwe materialen en nieuwe technieken geven nieuwe ‘vorm-typen’ die gebaseerd moeten zijn op het ‘idee-type’. Van de Velde noemt dat Semper enige reserve betracht rond het gebruik van nieuwe materialen.⁸⁴ Volgens Semper bestaat er een risico dat het idee in plaats van de vorm onderworpen wordt aan de materie. De architecturale vormen zijn niet ontstaan door het gebruik van een bepaald materiaal maar door nabootsing van een voorlopige of toevallige versieringsmotief. Als voorbeeld noemt Semper de stenen muur, die een nabootsing is van een geweven tussengordijn bij de primitieve hut of als ander voorbeeld de zuil, die een nabootsing is van een houten paal. Verder meent Semper dat de architectuur in dienst gesteld moet worden van het idee, door maatschappelijke veranderingen passen de vormen zich aan, maar het idee blijft gelijk.⁸⁵ Van de Velde is het, zoals hierboven al eerder gezegd, niet eens met deze stelling. Hij meent dat nieuwe materialen en technieken kan leiden tot nieuwe architectuur.⁸⁶ Naar gelang de materialen veranderen zal de opvatting ‘onveranderlijk type’ opgeheven moeten worden.⁸⁷ Van de Velde laat hierin het ‘idee-type’ als onveranderlijk gegeven los. Uit nieuwe materialen kunnen nieuwe typen ontstaan. Van de Velde ziet een tekortkoming van Semper in *Der Stil* waarbij naar zijn mening niet voldoende aandacht is besteed aan nieuwe materialen. Van de Velde vindt dat Semper teveel vast blijft houden aan het idee dat vormtypen het resultaat zijn van de eigenschappen van het materiaal en de techniek. Van de Velde mist hier een uitwerking van de vormtypen van de verschillende materialen en technieken en hun praktische oorsprong.⁸⁸ Toch, besluit Van de Velde, is *Der Stil* een hoogtepunt voor de architectuur en geeft dit werk een overzicht over het verleden en een blik op de toekomst van de architectuur en de industriële kunsten.⁸⁹

Besluit

Berlage en Van de Velde hebben beide het belang van Semper voor de moderne architectuur onderkend. Berlage is, door zijn scholing, vanaf het begin beïnvloed door Semper. Opvallend is dat voornamelijk in zijn vroege publicaties Semper nog een grote rol speelt. In de laatste jaren van de negentiende eeuw komt hier verandering in, Berlage noemt dan ook Viollet-le-Duc. Opmerkelijk is dat Berlage ook in de latere publicaties vast blijft houden aan de esthetische ordeningsprincipes van Semper. Van de Velde daarentegen heeft zich in eerste instantie door anderen laten beïnvloeden. Pas in *Les Précurseurs* vraagt hij zich af of Semper,

⁸³ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), pp. 14-15; Van de Velde 1944 (zie noot 23), pp. 46-51, dit is uit een voordracht ‘*Het nieuwe. Waarom altijd wat nieuws?*’ van 1929.

⁸⁴ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), pp. 10-11.

⁸⁵ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 20.

⁸⁶ Van de Velde, dl. 1, z.j. [1932] (zie noot 11), pp. 14-15; Van de Velde 1944 (zie noot 23), pp. 46-51, dit is uit een voordracht ‘*Het nieuwe. Waarom altijd wat nieuws?*’ van 1929.

⁸⁷ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 22.

⁸⁸ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 32.

⁸⁹ Van de Velde, dl. 2, z.j. [1932] (zie noot 11), p. 33.

halverwege de negentiende eeuw, niet een grotere rol heeft gespeeld in de vernieuwende denkbeelden over architectuur en toegepaste kunsten dan hij tot dusver gedacht heeft.

In de visies over het gebruik van oude stijlen is er een verschil tussen Berlage en van de Velde te onderscheiden. Berlage volgt in eerste instantie de ideeën van Semper en het gebruik van historische stijlen, terwijl Van de Velde vanaf het begin de gotiek als vertrekpunt neemt. Beide architecten menen dat Semper teveel vasthoudt aan de traditionele historische stijl die in de negentiende eeuw gangbaar is en zien in de gotische architectuur meer vrijheid tot ontwikkeling van een moderne, eigentijdse architectuur. Berlage meent wel, net als Semper, dat er vanuit een nieuw gemeenschappelijk ideaal een nieuwe stijl ontwikkeld kan worden.

Zowel Berlage als Van de Velde zijn van mening dat bouwkunst een kunst van de constructie is. Door dit niet meer als uitgangspunt te nemen is het mis gegaan met de architectuur van de negentiende eeuw. Door de decoratie te integreren met de inwendige bouw kan de architectuur gered worden van 'schijnarchitectuur' en 'constructieleugens'. Berlage neemt hierin de ideeën van Semper over dat vorm en versiering een geheel moeten vormen. Van de Velde is dezelfde mening toegedaan, doch noemt hierin niet de invloed van Semper. Wel meent hij dat Semper met zijn visie van terugkeer naar de oorsprong van de bouwkunst een belangrijke stap heeft gemaakt.

Beide architecten dragen Semper's visie om terug te gaan naar oorspronkelijke bouwvormen. De interpretatie is echter wel verschillend. Berlage neemt Semper's idee deels over, maar grijpt terug naar een boerenwoning in plaats van een Caraïbische hut. Van de Velde gaat uit van vormtypen die omgevormd worden tot vernieuwde typen. Berlage is het, in deze, met Van de Velde eens dat oude vormen niet gekopieerd maar omgevormd moeten worden. Berlage gaat in zijn zoektocht naar de juiste vorm net als Semper terug naar de oorsprong van de natuurlijke vormen, beiden streven naar een eenheid van vorm. Van de Velde doet eigenlijk hetzelfde, maar noemt deze oorspronkelijke vorm het 'idee-type'. Nieuwe vormen ontstaan vanuit dit 'idee-type'. Opvallend is dat alle drie een voorbeeld noemen van de toegepaste kunsten (Nijlemmer, potten en vazen) om te illustreren hoe de bouwkunst weer volmaakt kan worden.

Voor de juiste stijl put Berlage uit vormen van de natuur. Hij vindt dit een logisch proces en volgt hierin Semper. Van de Velde grijpt voor het juiste ornament ook terug op Semper maar neemt een ander uitgangspunt. Van de Velde neemt Semper's theorieën over het abstraheren en stileren van de primitieve volken over. Van de Velde meent dat de lijn de oorspronkelijke zuiverheid in zich heeft en dat van daaruit alle ornamenten zich ontwikkeld hebben. Semper's theorie is echter dat het oudste ornament herleid kan worden tot de techniek van weven en vlechten. Berlage bekritiseert Van de Velde in zijn visie over de lijn. Hij vindt de lijnvoering die van de Velde hanteert een verkeerd uitgangspunt. Van de Velde meent dat lijnvoering een willekeurig proces is. Berlage meent echter dat er bij decoratieve vormgeving geen sprake mag zijn van willekeur.

Het gebruik van nieuwe materialen vinden beide architecten bij de nieuwe tijd horen. Berlage is enigszins behoudend en stelt bijvoorbeeld dat het nieuwe materiaal nog niet de esthetische voldoening kan geven. Hierbij sluit Berlage aan bij de ideeën van Semper. Berlage pleit voor

een eerlijke toepassing van het materiaal en de eigenschappen hiervan. Van de Velde vindt Semper te terughoudend in zijn ideeën over nieuwe materialen en vindt tevens dat Semper teveel uit gaat van het idee-type. Van de Velde meent dat nieuwe materialen tot nieuwe vormen en nieuwe architectuur kunnen leiden en zelfs het onveranderlijke type kunnen vervangen.

In dit onderzoek is geanalyseerd hoe Semper het denkproces van beide architecten beïnvloed heeft. Semper wijst hun een weg om tot een eigentijdse, nieuwe en zuivere stijl te komen. Semper legt mede de basis voor een nieuwe architectuurvisie door terug te gaan naar de oorsprong. Beide architecten nemen dit ieder hun eigen wijze op en zijn hiermee verder gegaan.

In dit onderzoek is getracht een zo'n compleet mogelijk overzicht te geven van de belangrijkste elementen die de invloed van Semper op Berlage en Van de Velde illustreren. Singelenberg heeft in *Idea and style* de invloed van Semper op Berlage het meest uitgebreid behandeld. Deze publicatie geeft een goed beeld over de invloed van Semper, maar geeft geen totaaloverzicht. Singelenberg neemt bijvoorbeeld niet de ideeën van Berlage over de oorsprong van de bouwkunst op. Ook besteedt Singelenberg nauwelijks aandacht aan de kritiek van Berlage op Semper, wat in dit onderzoek wel gebeurt. De invloed Van Semper op Van de Velde is in de historiografische bronnen van Van de Velde niet uitvoerig beschreven. De inhoud van *Les Précurseurs* wordt niet of nauwelijks behandeld. Dit is mogelijk het gevolg van het feit dat Van de Velde in zijn eigen publicaties voornamelijk de invloed van Ruskin en Morris aanhaalt. In *Les Précurseurs* twijfelt hij echter aan deze invloed. Van de Velde vraagt zich af of Ruskin en Morris wellicht onder invloed van Semper hun ideeën ontwikkeld hebben, dit is echter nooit onderzocht. Tenslotte biedt dit onderzoek een simultane vergelijking van Semper's invloed op de beide architecten, waarbij de verschillen en de overeenkomsten van deze invloed duidelijk worden.

Berlage en Van de Velde zijn beiden naast Semper ook beïnvloed door Viollet-le-Duc. Een onderzoek op soortgelijke wijze naar deze invloed kan interessant zijn. Tevens kan het de moeite waard zijn om te onderzoeken of Ruskin en Morris onder invloed hebben gestaan van Semper of andersom.

Literatuurlijst

- Avermaete, R., *Henry Van de Velde. Pionier van een nieuwe stijl*, Brussel 1963.
- Bergeijk, H. van, *De steen van Berlage. Theorie en praktijk van de architectuur rond 1895*, Rotterdam 2003.
- Berlage, H. P., 'Het karakter van moderne bouwwerken', in: *Bouwkundig Weekblad* (1894) nr. 14.
- Berlage, H. P., 'Beschouwingen over stijl', in: *De Beweging. Algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde*, eerste jaargang, eerste deel, Amsterdam 1905.
- Berlage, H. P., *Over de waarschijnlijke ontwikkeling der architectuur*, Delft 1905, Archief Nederlands Architectuurinstituut Rotterdam, inv.nr. 11462.
- Berlage, H. P., 'Gedanken über Stil in der Baukunst', 1905, heruitgave B. Kohlenbach (red.), *Über Architektur und Stil*, Basel/ Berlin/ Boston 1991.
- Berlage, H. P., *Grundlagen und Entwicklung der Architektur. Vier Vorträge gehalten im Kunstwerbemuseum zu Zürich von H. P. Berlage*, Rotterdam 1908.
- Berlage, H. P., *Over stijl in bouw- en meubelkunst*, Rotterdam 1917³ (1904).
- Berlage, H. P., *Schoonheid in samenleving door H. P. Berlage*, Rotterdam 1924² (1919).
- Berlage, H. P., *Inleiding tot de kennis van de ontwikkeling van de toegepaste kunst*, Rotterdam 1923.
- Bock, M., *Anfänge einer neuen Architektur. Berlages beitrage zur architetektonischen Kultur der Niederland im ausgehenden 19. Jahrhundert*, 's Gravenhage/ Wiesbaden 1983.
- Bock, M. e.a., *De inrichting van de beurs van Berlage. Geschiedenis en behoud*, Zwolle 1996.
- Brixen, C. R. von, *Die schriften Henry Van de Veldes*, New York 1955.
- Broos, K., P. Singelenberg en M. Bock, *H. P. Berlage. Bouwmeester 1856- 1934*, Zaandam 1975.
- Buttlar, A. von, 'Gottfried Semper als Theoretiker', in: F. Piel (red.), *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl.1, Mittenwald 1977.
- Curjel, H., *Henry Van de Velde. Geschichte meines Lebens*, München 1962.
- Hammacher, A. M., *De wereld van Henry Van de Velde*, 's Gravenhage 1967.
- Helas, V., 'Exil. Paris und London 1849-1855', in: *Gottfried Semper 1803-1879. Baumeister zwischen Revolution und Historismus*, tent. cat. Dresden (Staatliche Kunstsammlungen Dresden) 1980.

- Herrmann, W., *Gottfried Semper. In search of architecture*, Cambridge (Mass.)/London 1984.
- Herrmann, W., 'Semper, Gottfried', in: J. Turner, *The dictionary of art*, dl. 28, New York 1996.
- Hüter, K.-H., *Henry Van de Velde. Schriften zur Kunstgeschichte*, Berlin 1967.
- Jacobs, S., *Henry Van de Velde. Wonen als kunstwerk, een woonplaats voor kunst*, Leuven 1996.
- Ploegaerts L. en P. Puttemans, *L'oeuvre architecturale de Henry Van de Velde*, Brussel 1987.
- Quitze, H., *Die ästhetischen Anschauungen Gottfried Sempers*, Berlin 1962.
- Semper, G., *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl.1, 1860, uitgave F. Piel (red.), Mittenwald 1977.
- Semper, G., *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl. 2, 1863, uitgave F. Pecht (red.), München 1879.
- Semper, H. en M. Semper (red.), *Kleine Schriften*, Mittenwald 1979.
- Singelenberg, P., *H. P. Berlage*, Amsterdam 1969.
- Singelenberg, P., *Idea and style. The quest for modern architecture*, Utrecht 1972.
- Stamm, G., *Studien zur Architektur und Architekturtheorie Henry Van de Veldes*, Göttingen 1969.
- Velde, H. Van de, 'Das neue Ornament', 1901, in: H. Curjel (red.), *H. Van de Velde. Zum neuen Stil*, München 1955.
- Velde, H. Van de, 'Die Ausstattung der Phantasie als ornamentales Mittel', 1901, in: H. Curjel (red.), *H. Van de Velde. Zum neuen Stil*, München 1955.
- Velde, H. Van de, 'Style nouveau', z. pl. 1902-1912, in: uitgave van Archives d'architecture moderne, *Les Formules de la beauté architectonique moderne*, Brussel 1978.
- Velde, H. Van de, *Leerstellingen. Op zoek naar een bestendige schoonheid*, Antwerpen 1944.

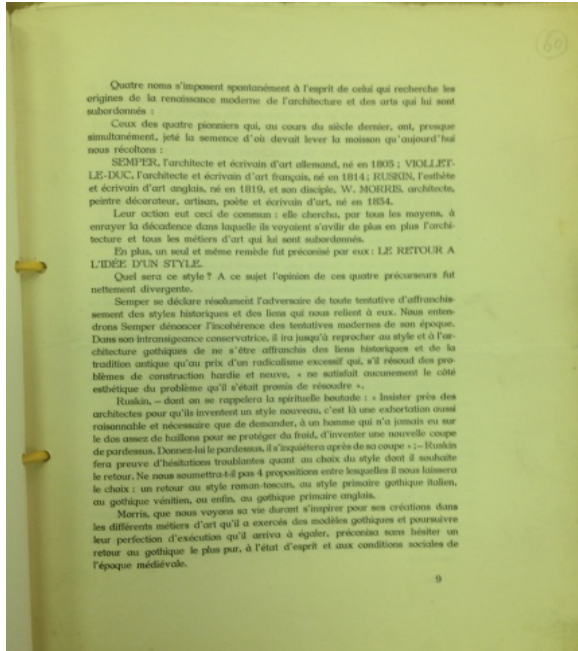
Andere bronnen

- Berlage, H. P., *Kunst en maatschappij*, z.pl. [1910]. Typoscript Archief Nederlands Architectuurinstituut Rotterdam, inv.nr. 641, archiefcode Berl.
- Berlage, H.P., Cahier met notities over G. Semper. Uittreksels en aantekeningen, z.jr., Archief Nederlands Architectuurinstituut Rotterdam, inv.nr. 866, archiefcode Berl.

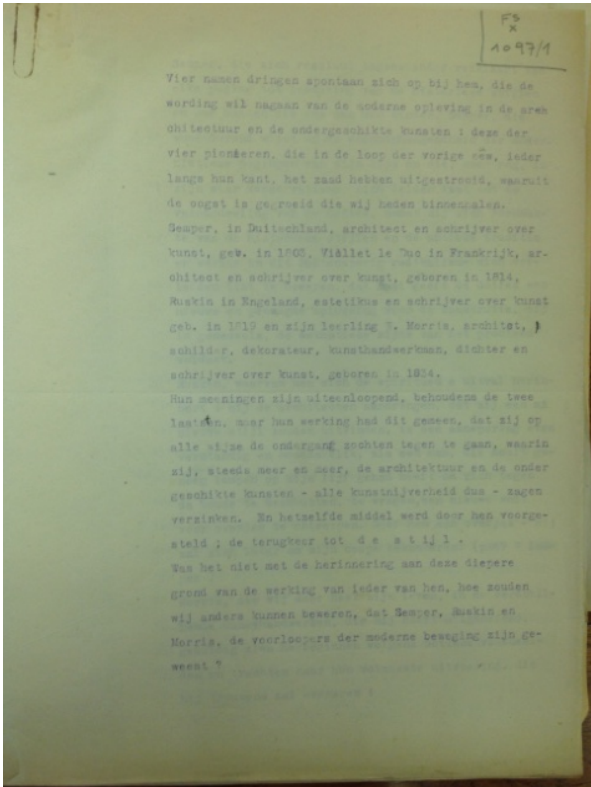
Velde, H. Van de, *Les Précurseurs*, dl. 1, z. pl. z. j.[1932], Archief La Cambre Brussel, inv.nr. 522 A t/m G en Archief Koninklijke Bibliotheek Brussel, inv.nr. II 1097 A.

Velde, H. Van de, *Les Précurseurs*, dl. 2, z. pl. z. j.[1932], Archief La Cambre Brussel, inv.nr. 522 A t/m G en Archief Koninklijke Bibliotheek Brussel, inv.nr. II 1097 A.

Afbeeldingen



Afb. 2 Pagina uit Franse versie *Les Précurseurs* aanwezig in La Cambre.



Afb. 3. Nederlandse versie *Les Précurseurs* aanwezig in Koninklijke Bibliotheek Brussel.

Jeden technisch produkt es
 resultat v. b. Dual 2 de stof,
 grond bequily vorste i de technische
 kennis, konst vueren mit die side
 bouwkennt. (harmonie tynge
 vorm v. ont van.)
 Daer het dual van is technische
 produkt te allede ketrekege blyf,
 de stof echter door vunt andy leug
 verandert, so is het douddele
 noodzakelyk, de scultetische
 bewouwing, an het dual, de
 geuied kennis an het stofleke
 te verbind. Consequent is dit
 echter niet vol te houde.

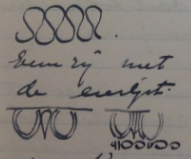
4 Categorie der rund stoffe die
 den

1. Textiele kennis
2. keramische kennis
3. Technische (Farcione kennis)
4. Stereotomie (metasalkennis)

Afb. 4 Eerste pagina van het cahier van Berlage met notities over G. Semper.

en man niet op 5 verschillende
 elemente; ko word gepluut
 man ook twee pincte
 word verriet

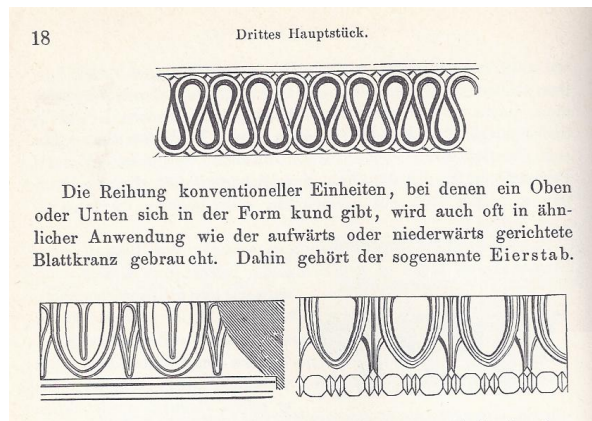
- 1: Hals weg es kon.; so die hel
 rocht, q uitlaat
- 2: Trochelen eenen sul last naar
 hony 3 meentand vrand benedy
 huij; behont de gelflyp



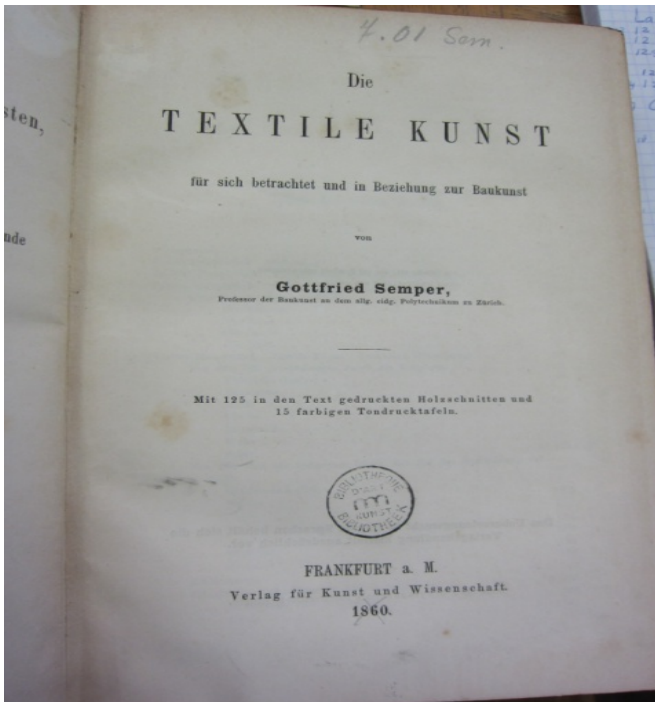
deem rij met bouw onder is
 de eerlyt.

My hande sich te Conventionele
 te word...!

Afb. 5 Tekeningen uit het cahier van Berlage met notities over G. Semper.



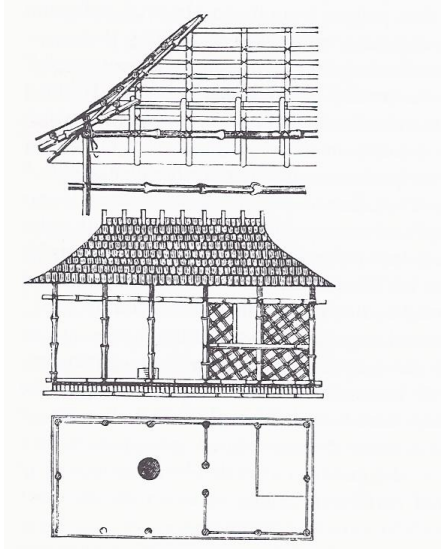
Afb. 6 Illustraties van Semper uit *Der Stil*.



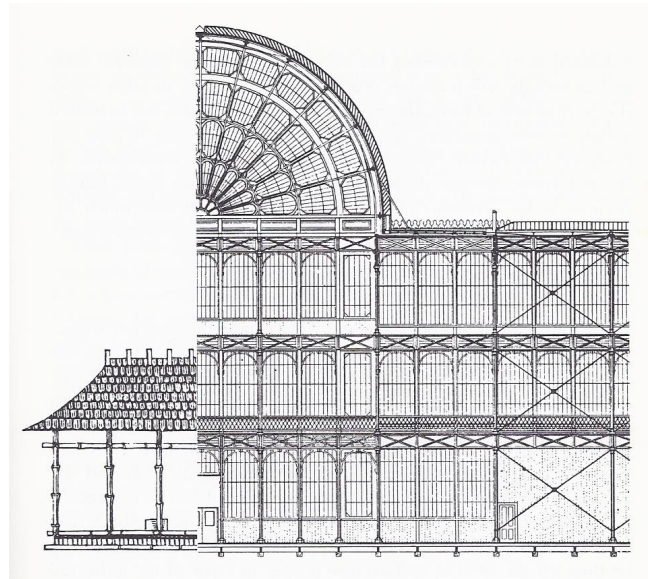
Afb. 7 Eerste deel van *Der Stil*, in het Archief van Van de Velde.



Afb. 8 Pagina uit *Der Stil* met aantekeningen van Van de Velde.



Afb. 9 Oorsprong van bouwkunst volgens Semper, de Caraïbische hut.

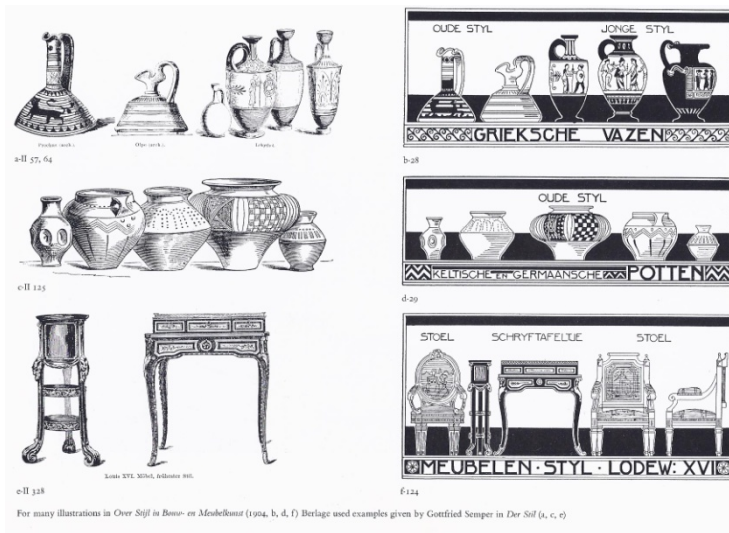


Afb. 10 De Caraïbische hut in vergelijking met Praxon's *Crystal Palace*. (Illustratie te zien tijdens Great Exhibition in Londen van 1851)

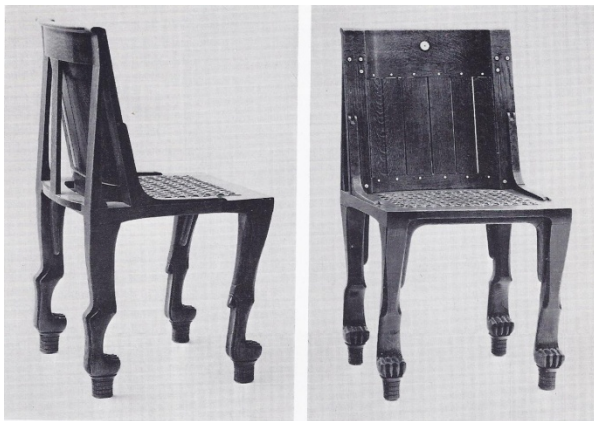


Afb. 11 Semper's voorbeeld van de Nijlemmer.

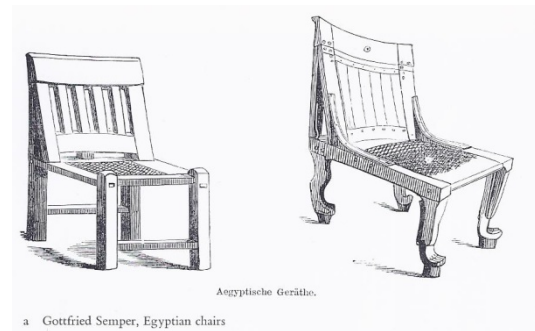
Afb. 12 Tekening van Berlage, uit cahier met notities over G. Semper.



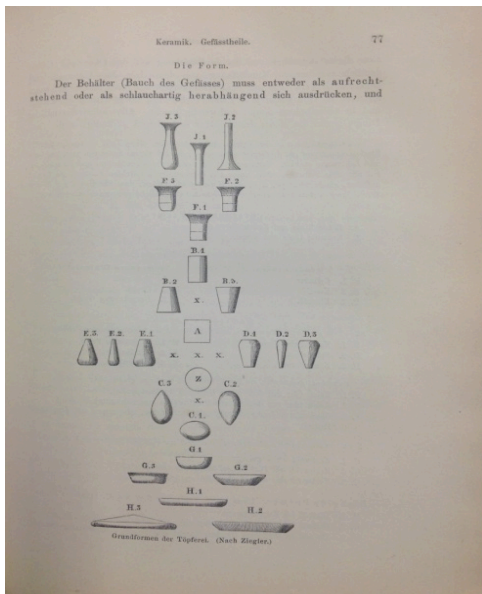
Afb. 13 Aan de rechterkant illustraties van Berlage ontleend aan *Der Stil*.



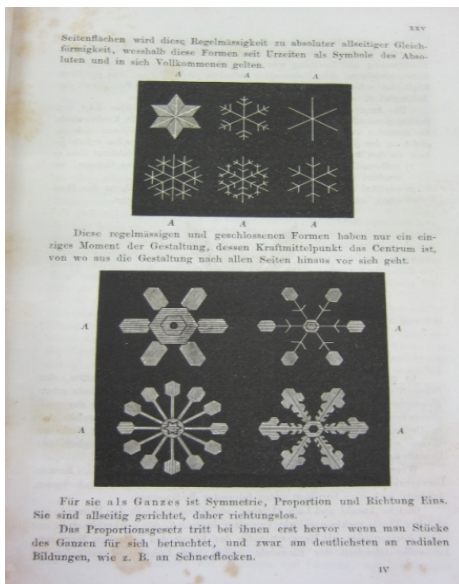
Afb. 14 'Egyptische' stoel van Berlage rond 1900.



Afb. 15 Illustratie Egyptische stoelen van Semper.



Afb. 16 Grundvormen van Semper.



Afb. 17 Vormen van mineralen en moleculen als uitgangspunt gebruikt door Semper.



Afb. 18 Ontwerp van een tegelpatroon van Berlage gebaseerd op Haeckel's *Kunstformen der Natur* van 1899.

Afbeeldingenlijst

Afb. 1 Illustratie uit *Der Stil* van Semper. Foto: Semper, G., *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl. 2, 1863, uitgave F.Pecht (red.), Munchen 1879, p. 338.

Afb. 2 Pagina uit Franse versie *Les Précurseurs* aanwezig in La Cambre. Foto: Auteur.

Afb. 3 Nederlandse versie *Les Précurseurs* aanwezig in Koninklijke Bibliotheek Brussel. Foto: Auteur.

Afb. 4 Eerste pagina van het cahier van Berlage met notities over G. Semper. Foto: Auteur.

Afb.5 Tekeningen uit het cahier van Berlage met notities over G. Semper. Foto: Auteur.

Afb. 6 Illustraties van Semper uit *Der Stil*. Foto: G. Semper, *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl.1, 1860, uitgave F. Piel (red.), Mittenwald 1977, p. 18.

Afb. 7 Eerste deel van *Der Stil*, in het Archief van Van de Velde. Foto: auteur.

Afb. 8 Pagina uit *Der Stil* met aantekeningen van Van de Velde. Foto: auteur.

Afb. 9 Oorsprong van bouwkunst volgens Semper, de Caraïbische hut. Foto: W. Herrmann, *Gottfried Semper. In search of architecture*, Cambridge (Mass.)/London 1984, p. 170.

Afb. 10 De Caraïbische hut in vergelijking met Praxon's *Crystal Palace*. (Illustratie te zien tijdens Great Exhibition in Londen van 1851). Foto: W. Herrmann, *Gottfried Semper. In search of architecture*, Cambridge (Mass.)/London 1984, p. XIII.

Afb. 11 Semper's voorbeeld van de Nijlemmer. Foto: G. Semper, *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl. 2, 1863, uitgave F. Pecht (red.), Munchen 1879, p. 4.

Afb. 12 Tekening van Berlage, uit cahier met notities over G. Semper. Foto: auteur.

Afb. 13 Aan de rechterkant illustraties van Berlage ontleend aan *Der Stil*. Foto: P. Singelenberg, *Idea and style. The quest for modern architecture*, Utrecht 1972, bijlage afbeeldingen p. 3.

Afb. 14 'Egyptische' stoel van Berlage rond 1900. Foto: M. Boot, 'Carel Henny en zijn huis. Een demonstratie van goed wonen rond de eeuwwisseling', in: C.H.A. Broos e.a., *H. P. Berlage 1856-1934. Een bouwmeester en zijn tijd*, Bussum 1975, p. 115.

Afb. 15 Illustratie Egyptische stoelen van Semper. Foto: P. Singelenberg, *Idea and style. The quest for modern architecture*, Utrecht 1972, bijlage afbeeldingen p. 4.

Afb. 16 Grondvormen van Semper. Foto: G. Semper, *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl. 2, 1863, uitgave F. Pecht (red.), Munchen 1879, p. 77.

Afb. 17 Vormen van mineralen en moleculen als uitgangspunt gebruikt door Semper. Foto: G. Semper, *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, dl.1, 1860, uitgave F. Piel (red.), Mittenwald 1977, p. XXV.

Afb. 18 Ontwerp van een tegelpatroon van Berlage gebaseerd op Haeckel's *Kunstformen der Natur* van 1899. Foto: K. Broos, P. Singelenberg en M. Bock, *H. P. Berlage. Bouwmeester 1856-1934*, Zaandam 1975, p. 8.